

Novák Károly-István

Nevelési problémák Székelyudvarhely dualizmus kori közoktatásában

A kiegyezés után az Andrássy-kormányban báró Eötvös József lett a Vallás- és Közoktatási Minisztérium vezetője, aki az egész magyar közoktatás gyökeres átalakítását tűzte ki célul, elsőbbséget biztosítva ebben a folyamatban a népoktatásnak. A népiskolai törvényjavaslat 1868. június 23-án került a képviselőház elé, december 15-én szentesítette a király. A magyar oktatás- és neveléstörténetben korszakalkotó jelentőséggel bírt a népiskolai oktatásról szóló XXXVIII. törvény. Magyarország első népoktatási törvénye meghagyta a létező felekezeti iskolákat, ezeket kiegészítve épült ki a népiskolák rendszere, tannyelvként a község lakossága többségének nyelvét jelölte meg, ezáltal biztosította a tanítás és a tanulás szabadságát. Eötvös csak ott rendelte el községi iskolák létesítését, ahol nem működtek egyházi népiskolák. Így fontos, de nem kizárólagos szerepet szánt az államnak a közoktatás megszervezésében. Az állam befolyása elsősorban az ellenőrző szerepben, a felügyelet jogában nyilvánult meg, ami a felekezeti iskolákra is kiterjedt.

A törvény értelmében létrejöttek a hatosztályos elemi népiskolák, és életbe lépett a fiúkra és lányokra egyaránt érvényes általános iskolakötelezettség. Minden szülő, pénzbüntetés terhe mellett, gyermekét hat-tizenkét év között népiskolába, tizenkét-tizenöt éves kora között „ismétlő elemi népiskolába” kellett járassa kötelezően. Népiskolát alapíthatott az állam, a felekezetek, társulatok vagy magánszemélyek, a fenntartásuk a községek feladata volt. Az igazoltan szegény szülők nem kellett tandíjat fizessenek. Az ötezer lakosnál nagyobb településeken felsőbb népiskolákat kellett felállítani, ahol az anyagiak engedték, polgári iskolát létesítettek. Ide a népiskola első négy osztályát elvégzett, tízéves gyerekek kerülhettek, a fiúk hat-, a lányok négyéves képzésben részesültek. A tantárgyakat a gyakorlati hasznosság, a polgári életforma szükségletei alapján állították össze, például: az anyanyelv oktatása mellett volt hit- és erkölcsstan, német nyelv, hazai, illetve egyetemes földrajz és történelem, természet- és vegytan, mezőgazdasági ismeretek, szépírás, ének, test- és fegyvergyakorlat stb.

A felsőbb népiskolák helyét fokozatosan átvették a polgári iskolák, amelyek a gyakorlati jellegű műveltség magasabb színvonalra emelését célozták. A polgári iskola elsősorban a városi kispolgárság (tisztviselők, kereskedők, iparosok) igényeit elégítette ki. Az eredetileg hatosztályos iskolatípus képzési

ideje négy évre csökkent a XIX. század végére. A tantárgyak között többek között hittan, anyanyelv, számtan, könyvtétel, mezőgazdaságtan, jog, ének és testgyakorlás szerepelt, rendkívüli tantárgyként létezett a latin, a francia és az angol nyelv, a leányiskolákban tanultak háztartástant, kézimunkát, kertészetet is.

Eötvös József miniszter elképzelése szerint a népoktatást követően négytagozatú középiskolákban tanulhattak volna tovább a gyermekek: *a)* al- és főgimnáziumok 4+2 osztállyal, *b)* al- és főreáliskolák 4+3 osztállyal, *c)* líceumok 3 osztállyal, *d)* ipari és kereskedelmi szaktanfolyamok 4 osztállyal. Végül a Trefort Ágoston több mint másfél évtizedes minisztersége idején, 1883-ban elfogadott XXX. törvény szabályozta a középiskolák szervezési és működési kereteit: a humanisztikus műveltséget adó klasszikus gimnáziumot és a modern nyelvek, a mennyiség- és természettan oktatását hangsúlyozó reáliskolát különböztette meg. A gimnáziumi érettségi mindenféle felsőfokú tanulmányra feljogosított, a reáliskolából műgyetemre, a matematika-természettudományi karokra, a bányászati, erdészeti és gazdasági akadémiákra lehetett beiratkozni. A népoktatási törvény nyomán elkezdődő korszerűsödés hosszú folyamat volt, 1869-ben az iskolakötelesek 48%-a, 1896-ban 79%-a, míg 1913-ban 93%-a járt iskolába.¹

Ebben a korszakban Udvarhely vármegye népoktatási színvonala magasabb volt, mint az erdélyi átlag. Székelyföldi viszonylatban is az írni-olvasni tudók száma itt volt a legnagyobb. A kiegyezés korában a vármegye iskolarendszere nagymértékben a felekezeti iskolákon alapult. Mivel a felekezeti egyes településeken több iskola is működhetett, ezzel magyarázható, hogy a 136 község 155 iskolájában zajlott oktatás. Az iskolák viszonylag magas száma nem mindig eredményezett minőségi oktatást, mivel sok község 2–3 felekezeti iskolájában csak alapszintű írást-olvasást oktattak, viszont összefogással magasabb szintű felső népiskolát is létre lehetett volna hozni, ahol az oktatás színvonalasabban folyt volna.²

Székelyudvarhely várostörténetében mindig is kiemelt szerep jutott az iskoláknak. Évszázadokon keresztül két nagy hagyományú intézmény, az 1593-ban alapított jezsuita iskolából kifejlődő római-katolikus gimnázium és az 1670-ben Bethlen János kancellár támogatásával létrejövő református kollégium határozta meg a város és vonzáskörzete művelődési életét. A dualizmus korában jelentősen kibővült az iskolahálózat. A felekezeti oktatási intézmények klasszikus görög-római műveltséget nyújtó tanrendje mellett a kor társadalmi-

¹ Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Budapest, 2003. Osiris. 307–312. p.

² Zepeczaner Jenő: Udvarhely vármegye népoktatása a dualizmus korában. In *A székelység története a 17–19. században*. Csíkszereda, 2001. Pallas Akadémia. 326–328. p.

gazdasági változásai megkövetelték a gyakorlatiasabb képzést nyújtó iskolák szervezését. 1871-től meglehetősen mostoha körülmények között kezdte meg működését az Állami Főreáliskola, amely nehezen gyökerezett meg a nagyhirű, klasszikus műveltséget nyújtó human intézmények mellett. Végül a másfajta szellemiséget képviselő, távlati lehetőségeket biztosító iskola megszilárdult, a Csonka-várban 1893-tól korszerű épületben folytathatta tevékenységét. A város és környékének iparosai számára az 1893-ban létesített Állami Kő- és Agyagipari Szakiskolában zajlott színvonalas szakoktatás. A fenti intézmények mellett 1880-tól az Alsófokú Iparos és Kereskedelmi Iskola, 1884-től az Állami Polgári Leányiskola, valamint több állami és egyházi elemi iskola is működött. Ennyi oktatási intézmény létezett a tárgyalt időszakban, miközben Székelyudvarhely lakossága 1870-ben még csak 4376 fő volt, és 1910-ben sem haladta meg sokkal a 10000-es lélekszámot. A város társadalmában a tanárok és diákok jelentős arányt képviseltek, és ezáltal meghatározó szereppel bírtak Székelyudvarhely művészeti-művelődési életében. Az iskolák, diákjaikon keresztül hatással voltak a korabeli családok mindennapi életére, ugyanakkor a kisvárosi társadalomnak is megvoltak a maga elvárásai az iskolákkal szemben. Ez nem kimondottan udvarhelyi jelenség, az oktatás hangsúlyosan elméleti jellegének gyakorlatiasabbá tétele széles társadalmi és pedagógiai igényként jelentkezett, sürgetővé vált a középiskola megújítása, a gimnáziumi oktatás tartalmának, életszerűségének fokozása a társadalmi elvárások figyelembevételével.

A népoktatási törvény alkalmazásának következtében tömegessé váló iskoláztatás teljes mértékben átalakította a gyermekkort. Az iskolakötelezettség bevezetésével a gyermekek túlnyomó többségének élete összefonódott az iskolával. Azelőtt leginkább családi nevelésben részesültek, most viszont egy szigorúan szabályozott rendszerbe kerültek és egy új szociális térbe kellett beilleszkedniük, a nagy létszámú, öntörvényű kortárscsoport hatásai és a tanárok támasztotta szabályok közé. A XIX-XX. század fordulóján az iskolai nevelés a társadalom általános problémájává vált.³ A XIX. század végi pedagógiai szemléletben, a középiskolai rendtartásokban az oktatás mellett mind erőteljesebben hangsúlyozták a nevelés, mindenekelőtt az erkölcsi nevelés fontosságát is. A tanár morális feladatává vált, hogy személyes példaadásával fejlessze tanítványai erkölcsi jellemét, és egyre több pedagógus figyelt a gyermeklélek sajátosságaira, hogy tanítványaikkal bensőségebb kapcsolatot kialakítva minél alaposabban megismerhessék a gyermekek személyiségét. A tanulóban kialakítandó erények közé tartozott az engedelmesség, az igazmondás, a becsületérzés, az illedelmesség, a pontosság, a rendszeret és a fegyelmezettség. Az alkalmazott nevelési

³ Nóbik Attila: Gyermekek a dualizmus iskolái és a család hatókörében. In *Iskolakultúra* 2002/3. 16. p.

módszerek között fontossá váltak a gyermek egyéniségét tiszteletben tartó, az egyéni bánásmódon alapuló eljárások. A korábban alkalmazott testi fenytést, bezárást kezdték felváltani azok a módszerek, amelyek a tanulók önkéntes engedelmességét eredményezhették.⁴ A korabeli reformmozgalmak képviselőinek jelentős része szembefordult a herbarti „kérelhetetlen szigorral”, „poroszos kaszárnyaszellemmel”. A zárt, leckefelmondó iskolával szemben megfogalmazódott a szabad, gyermekközpontú, cselekedtető iskola kialakításának igénye.⁵

A XIX. század utolsó évtizedeiben kibontakozó, az élet minden területén érzékelhető, gyökeres változások olyan kihívások elé állították a magyar oktatási rendszert, amelyekre az iskolák nem voltak felkészülve, és kezelésükre nem mindig rendelkeztek megfelelő eszköztárral. Nagy Elemér székelyudvarhelyi református kollégiumi tanár székfoglaló értekezésében a kora átalakuló értékrendjének következtében megváltozó mentalitás ellensúlyozására az iskolai erkölcsi nevelés fontosságát hangsúlyozta. Értékelésében a XIX-XX. század fordulóján tapasztalható anyagi fellendülés annyira hatása alá kerítette az embereket, hogy akár elveik feladására is hajlandóak voltak anyagi jólétük biztosítása érdekében, ezáltal a társadalom válságba került. Ez a korszellem nem kerülte el a fiatalságot sem, azonban az oktatást, az értelmi nevelés szerepét túlhangsúlyozó iskolarendszerben az erkölcsi nevelés csak másodlagos szerepet töltött be. Mivel a gyermek nevelése nem kizárólag az iskolában kellett történnjen, hanem a család is részese volt, ezért nem volt célravezető szemben állniuk egymással. A közösségi életre nevelés többnyire az iskola dolga volt, míg az egyéniség kialakításában a családnak jutott a főszerep. A középiskola tevékenységének tehát nem abból kellett állnia, hogy az általános műveltség alapjainak átadásával ismeretek tárházává változtassa a gyermekeket, mivel a diákok olyan korúak voltak, amikor minden őket ért hatás hozzájárulhatott jellemük kialakulásához és az egyoldalúan nevelt ember nem lehet boldog.

Előadásában Nagy Elemér részletesen kifejtette az erkölcsről vallott felfogását. Eszerint az erkölcs alapja az erény. Ha az iskola igazságot szeretővé, szelíddé, őszintévé neveli növendékeit, jóra szoktatja és emberszeretővé teszi őket, akkor erényessé nevelte őket, felruházta őket azokkal a tulajdonságokkal, melyek nélkül nem lehetnének erkölcsösek. Az ilyen ember érzéseiben, gondolataiban, tetteiben a szép, jó és igaz eszméinek megvalósítására törekszik, életét meghatározott elvek szerint éli, felülemelkedik az egyéniség szűkebb érdekkörén, minden tetteiben a lelkiismeret szavára hallgat.

⁴ Mészáros–Németh–Pukánszky: i. m. 314. p.

⁵ Pukánszky Béla: *A gyermek a 19. századi neveléstani kézikönyvekben*. Pécs, 2005. 94. p. /Iskolakultúra könyvek./

A középiskolai erkölcsi nevelés célja, hogy kiművelje az értelmet, kifejlessze az érzelmeket és az akaratot. Az iskola a gyermekkorban gyűjtött képzeteket rendezzi, és pótolja a hiányokat, kialakítja a tanulás, a hasznos ismeretek megszerzésére irányuló igényt. A nevelő tanítás értelemfejlesztő célját elsősorban a vallás és humán tantárgyak révén éri el, mivel ezek közvetlenebbül hatnak a lélekre, azonban nem mellőzhető a természettudományok jótékony nevelő hatása sem.⁶

Állandó, megoldandó problémának bizonyult az a tény is, hogy a korabeli iskolarendszertől hiányzott a gyakorlati életre való nevelés, csak elméleti felkészülést biztosított a tanulóknak. Az iskola, ahelyett, hogy az életre előkészítő intézmény lett volna, a végzős diákokat úgy engedte egy, számukra idegen világba, hogy a fiatal, aki idáig ahhoz volt szokva, hogy irányították, összehozták, mivel önállóan, a maga érdekében kellett gondolkodnia a felnőttek világában. Az ifjú rádöbbsent arra, hogy az iskolában sok mindent tanítottak, de köztük olyasmit is, amit a gyakorlati életben nem tud hasznosítani, és nem szoktatták önállóságra, cselekvőképességre, munkára. A középiskolát végzettek szégyelltek a testi munkát, még a ház körüli teendőikben sem segítettek a szülőknek, mivel felfogásuk szerint nem azért tanultak, hogy szolgai munkát végezzenek. A különböző anyagi helyzetű földművesek, iparosok és kereskedők gyermekei, kevés kivételtől eltekintve, nem ismerték apjuk mesterségét, így fel sem mérhették, hogy milyen erőfeszítéseket tesznek a szülők a család jövedelmének biztosítására. A gyermek csak azt érzékelte, hogy kívánságai teljesülnek, kényelme biztosítva van, de hogy szülei ezt miként valósítják meg, arra nem gondolt.

Mіндеzen hiányosságokért a hibás nevelést okolták, de ezért nem kizárólag a szülőket terhelte a felelősség, hiszen sokukat a családfenntartás foglalta le, így nem mindig maradt idejük, kedvük gyermekeik nevelésére. A magára maradt gyermek önmagát nevelte, a környezetéből sajátította el nem mindig pozitív hajlandóságokat.

Az iskolának, melynek a nevelés a hivatása, nagy hatással kellett hogy legyen a gyermekre. A tömegnevelés előnyei közé tartozik, hogy a növendékek kölcsönösen hatással vannak egymásra. Az ebből származó esetleges káros következményeket a tanárok, nevelők munkája ellensúlyozhatja. A korabeli magyar iskolarendszer azonban nem volt képes ezt a nevelői hatást és a rendelkezésre álló eszköztárat a gyakorlati életre való nevelés szolgálatába állítani, inkább megelégedett az elméleti tudás átadásával.

⁶ Nagy Elemér: Erkölcsi nevelés a középiskolában. In *A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium értesítője az 1904–1905. iskolai évről*. Székelyudvarhely, 1905. 3–9. p.

Az iparosok, kereskedők és földművesek a könnyebb élet reményében gyakran hivatalnoki pályára irányították gyermekeiket, hogy szüleikkel ellentétben kevésbé küzdelmesen, kényelmesebben élhessenek. A gyakorlati szakemberek hiányában az ország természeti erőforrásai így részben vagy egészen kihasználatlanul, a mezőgazdasági területekből sok parlagon maradt. Az aktív iparosok egy része írni sem tudott, úgy gondolták, hogy az elméleti tudás nélküli 3-4 éves tanonckodás elegendő a szakma megszerzéséhez. Így nem is lehetett tőlük minőségi munkát elvárni.

Ennek a helyzetnek a megváltoztatására törekedtek a polgári fiúiskolák, köztük a székelyudvarhelyi is, a magyar társadalom középosztályának művelése, képzése és gyakorlati ismeretekkel való ellátása volt a céljuk. Az elemi iskola négy osztályának elvégzése után a diákok még hat osztályt jártak, a tantárgyak között egyebek mellett mezőgazdasági, ipari, közgazdasági, jogi, rajz, könyvviteli és természettudományos ismeretek és gyakorlatok, agyag-, fa- és fém-eszközök készítése szerepelt. A társadalom gerincét jelentő iparos-, kereskedő- és földművesosztály mentesült a tudományos képzettség alól, de általános műveltséget és olyan gyakorlati ismereteket szerzett, melyeknek birtokában jobban boldogulhatott az iparban, mezőgazdaságban.⁷

Érdekes módon a jelentős kisipari múlttal rendelkező Székelyudvarhelyen a gyakorlati képzést nyújtó intézmények fogadtatása nem volt túl biztató. A múlt század fordulóján Székelyudvarhely valamivel több mint 8000 lakójából kb. 3000 személy megélhetése az iparhoz, ezen belül is a kisiparhoz kötődött valamilyen formában. Ennek ellenére az iparos pálya társadalmi megítélése meglehetősen rossz volt. Az 1893-ban létrejövő Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola egyfelől a régió adottságait és lehetőségeit kihasználva próbálta fellendíteni a helyi iparoséletet, másfelől az iparos pálya negatív megítélésén is akart javítani. A társadalmi ellenállás leküzdésére és a fiatalság iparos pályára vonzása érdekében Spaller József szakiskolai tanár szerint az iskolai nevelés, oktatás „alaki” és „tárgyi” célját kell megvalósítani. Az ifjúság lelki életének összhangzatos fejlesztésével, öntevékenységre serkentésével és emberi rendeltetésének útjára vezetésével lehet elérni az „alaki” célt, a „tárgyi” cél azáltal valósul meg, ha a diák az iskolában szerzett ismereteket nemcsak önmaga, hanem embertársai érdekében is tudja értékesíteni a gyakorlati életben. Az elméleti tárgyak oktatására és a műhelygyakorlatra fordított tanítási idő aránya alapján a szakoktatás fő helyen volt, de nem hanyagolták el a diákok műveltségének bővítését sem. Mindezek mellett nagy figyelmet fordítottak a teljes értékű emberré válást előmozdító erkölcsi nevelésre, az önállóság, a fele-

⁷ A polgári fiúiskolák helyzete. In *A székelyudvarhelyi m. kir. Állami Polgári Fiúiskola és a vele kapcsolatos internátus 1917–18. tanévi értesítője*. Székelyudvarhely, 1918. 5–12. p.

lősségérzet, a kötelességérzet, a másokkal való együttérzés, az önzetlenség kialakítására. Tehát az iskola tanárai a szakismeretek mellett olyan nevelést próbáltak nyújtani, amelynek köszönhetően a tanulók nemcsak jól képzett, hanem művelt, az újra és a szépre fogékony mesteremberekké válhattak.⁸

Spaller József próbálta a szülők figyelmét ráirányítani arra, hogy sokan remélték hiába gyermekük boldogulását a tudományos pályától, a tehetség hiánya, a szülők gyenge anyagi helyzete sokszor nem tette lehetővé, hogy az ifjak ilyen téren végezzék tanulmányaikat. A jobb élet reményével kecsegtető tudományos pályán nagy volt a túlkínálat, ezért az iparos pálya nagyobb lehetőségekkel kecsegtetett. Az ipari szakiskola szinte ingyen juttatta megélhetéshez a gyermekeket, nem kell rangon alulinak tartani az iparos pályát, amely testi-lelki épséget és biztos megélhetést biztosíthat.⁹

A kiegyezés korának mentalitása, családról alkotott képe a korabeli oktatási rendszerben is tükröződött. A nők társadalomban elfoglalt helyét csak a családban, a családhoz kötődően tudták elképzelni, ennek megfelelően a lányok képzése is ennek a felfogásnak alárendelődve, korlátozott keretek között, szűk perspektívákkal zajlott. A székelyudvarhelyi születésű Felméri Lajos, a kolozsvári egyetem pedagógia professzora nagy sikerű, és a korabeli viszonyok közt határozottan liberálisnak számító neveléstudományi munkájában szolt az általa demokratikusnak mondott családmodellben a női és férfi szerepkörökről: „a férfié a község, a nőé a család: két külön működési kör, két külön világ.” Ha a nő feladja a családban betöltött szerepét, a férfi versenytársaként adottságai miatt nem érvényesülhet. A női egyenjogúságnak élettani, lélektani és államháztartási (!) okok mondanak ellent. A női szervezet elsősorban az anyaságra alkalmas, elméje más szerkezetű mint a férfié, ezért inkább érzelmi vezérlék, közeli életcélokat tűz ki, teremtő ereje korlátozott. A politikai egyenjogúsításnak ellentmond az is, hogy olyan országban, ahol általános a hadkötelezettség, a nő nem lehet „egész polgár”.¹⁰

Rhédei János, Udvarhely vármegye 1910-ben frissen kinevezett tanfelügyelője a székelyudvarhelyi polgári leányiskola tanítótestületének alakulása alkalmából tartott beszédében a fenti felfogás szellemében vázolta a lányok nevelésére vonatkozó elképzeléseit. A családi élet központjának, a nőnek a tevékenysége a családi élet megteremtésére kell irányulnia. Ezért szellemi

⁸ Róth Edith: *Százéves az állami kő- és agyagipari szakiskola. Fejezetek Székelyudvarhely ipari szakoktatásának múltjából.* Székelyudvarhely, [1993]. 17–21. p.

⁹ Spaller József: A szülőkhöz. In *A székelyudvarhelyi m. kir. áll. Kő- és Agyagipari Szakiskola VI-ik évfolyamának 1900–1901. tanévről.* Székely-Udvarhelyt, 1901. 3–5. p.

¹⁰ Felméri Lajos: *A neveléstudomány kézikönyve.* Kolozsvár, 1890, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája. 51–54. p.

nevelésükben a jövőbeli élethivatásukra való felkészítést kell szem előtt tartani, hogy hitvesként, anyaként és a ház asszonyaként egyaránt helyt tudjanak állni. Azonban annak ellenére, hogy a lányokat a család számára kell nevelni és nem kell versengjenek testi erő dolgában a férfiakkal, ha testnevelésükre nagyobb gondot fordítanak, akkor a jobb fizikai állapot mellett a megjelenésük is előnyösebbé válik. A kor mentalitása elvárta a lányoktól a tetszeni akarás igényét, viszont a hiúságot, cifrázkodást elítélte, a divat követésével szemben a természetes szépség kiemelését hangsúlyozta.

A fő hangsúly az érzelmi nevelésre kellett eszen, mivel a nő érzelmei, kedélye meghatározóan befolyásolja a család többi tagját is. A lányok legyenek önérzetesek, önbecsülésük szigorú magaviseleten és erkölcsön alapuljon. A lányoknak a valódi vallásosság biztosítja a megfelelő erkölcsi életet, vágyait pedig a szeméremérzet tartja féken. Legyen nőies, ne „affectáljon” férfias tulajdonságokkal, mivel ez természetellenes, a női nyersség és durvaság visszataszító. A serdülő lányoknak tiltották a felnőtt táncmulatságok és bizonyos színházi előadások látogatását.

Ebben a korszakban társadalmi jelenséggé kezdett válni, hogy a nők kiléptek a megszokott szerepkörükből, többre, világi életre vágytak, a családi kör már nem elegendő, a háztartás vezetését lealacsonyítónak tartották. Ennek a helyzetnek a kezelésére a konzervatív felfogás azt tartotta célravezetőnek, hogy a lányokat idejében szoktassák a házimunkához és a takarékos háztartáshoz.¹¹

Az iskolai értesítőben megfogalmazott célok szerint a polgári leányiskola vallásos, hazafias szellemű, művelt, szorgalmas, kötelességtudó, házias nők nevelését biztosította. Azoknak a növendékeknek, akik a négy osztályt sikerrel végezték, korlátozott lehetőségeik voltak a továbbtanulásra. Felvételi vizsga után a felsőbb leányiskolában, az elemi tanítónő- és óvónőképző intézetben, a főgimnázium V. osztályában vagy tanfolyamokon (kézimunka, posta- és távirókezelés, vasúti tisztiképzés, kereskedelem, vasúti pénztárosnő) folytathatták tanulmányaikat.¹²

A XIX-XX. század fordulóján jelent meg és kezdett világszerte elterjedni az a találmány, a mozgókép, amely rövid idő alatt megváltoztatta a szórakozásról addig kialakult képet. A megjelenése időszakában inkább vásári mulatságnak számító mozi nemsokára a színház komoly vetélytársává nőtte ki magát, mivel olyan olcsó szórakozási lehetőséget kínált, amely a kevésbé iskolázott, egyszerűbb emberek számára is elérhető volt, és a többségében könnyed

¹¹ Rhédei János: Nőnevelési elvek. In *A székelyudvarhelyi magyar kir. Állami Polgári Leányiskola VI. értesítője az 1909–1910. iskolai évről*. Székelyudvarhelyt, 1910. 3–6. p.

¹² Uo. 61.

műfajú filmek nem igényeltek olyan intellektuális megerőltetést, mint egy komoly színmű megértése. Idővel elkülönült a mozi és a színház célközönsége, viszont a filmszínházak, mint a nagyközönség legolcsóbb szórakozóhelye jelentős ízlés- és véleményformáló szerepre tettek szert, tegyük hozzá, nem mindig pozitív értelemben. Ebben a korszakban Magyarországon kb. 500–600 mozi működött, amelyeket mintegy 10–12 millió ember látogatott rendszeresen.¹³

A kor szenzációja, ha késve is, de eljutott Székelyudvarhelyre, és a hatása hasonlóan megosztott lehetett, mint máshol, hiszen 1914-ben a római-katolikus főgimnázium értesítőjében terjedelmes írás foglalkozott a jelenséggel. Itt részletesen megfogalmazódott, hogy mivel akkor még nem volt törvényi szabályozás a mozi működésének ellenőrzésére, a modern élet eseményei, izgalmas detektívtörténetek, autós rablótámadások, katasztrófák, szélsőségszerűbb esetben a ponyvairódalom, vagy akár a pornográfia mind olyan témák voltak, amelyeket a mozifilmek átvettek. Így fennállt a veszélye annak, hogy csak a haszonszerzés szempontjai érvényesülnek és az igazi műélvezetet nyújtó filmek háttérbe szorulnak a szenzációk mögött.

A mozi közönségének jelentős részét gyermekek alkották, ezért az iskolákra nagy felelősség és kötelesség hárult a moziban jelentkező negatív hatások kivédésében, annál is inkább, mivel a tapasztalat azt mutatta, hogy a magyar társadalom és a család még nem volt arra felkészülve, hogy hatékonyan védje a gyermek érdekeit. Az iskola hiába igyekezett biztosítani a diákok megfelelő nevelését, ha az iskolai kereteken túl a külvilág meg nem értésből és gondatlanságból ezzel ellentétes magatartást tanúsított. A mozi feltalálásától eltelt idő alatt a társadalom, a szülők nem sokat tettek az egyes filmekben jelentkező álkultúra, színvonalatlan időöltés káros hatásainak ellensúlyozására, leküzdésére. Külföldön már léteztek intézkedések ilyen értelemben, például az oroszoknál csak minisztériumi jóváhagyással lehetett filmet bemutatni, Franciaországban bizottság bírálta el a bemutatandó filmeket, Svájcban a 16 éven aluli gyermekek csak a kimondottan az ő számukra készült mozielőadásokat nézhettek meg. Magyarországon csak helyi szintű rendeletek szabályozták a mozi működtetését és látogatását. Ilyen volt Fejér vármegyében például a Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök javaslatára született szabályrendelet, amely előírta, hogy tizenöt évnél fiatalabb gyermekek csak felnőtt kíséretében látogathattak filmszínházat és csak gyermekelőadásokat nézhettek meg. Ebben a helyzetben az iskoláknak jutott az a feladat, hogy határozottabb fellépéssel, szülői értekezleteken tájékoztassák a szülőket arról, hogy milyen következmé-

¹³ Néhány szó a moziról. In *Az erdélyi róm. kath. Státus székelyudvarhelyi főgimnáziumának értesítője az 1913\1914. tanév végén*. Székelyudvarhely, 1914. 3. p.

nyekkel járhatnak gyermekeik számára az ellenőrizetlen mozilátogatásokon a filmekből megismert negatív viselkedésminták.

Természetesen a mozi jelenségét Székelyudvarhelyen sem szemlélték egyoldalúan, kizárólag a negatív oldaláról. Felmérték, hogy a törvényileg szabályozott mozi kultúrintézménnyé is válhat, és ha az iskola és a szülők odahatnak, akkor a tanítás és nevelés érdekében kiválóan felhasználható. Elsősorban a szemléltetés terén láttak benne új perspektívákat, hiszen már akkor kísérletek bizonyították, hogy a hagyományos oktatás és a vetített képeket kiegészítő rövid magyarázat módszerei közül az utóbbi jóval eredményesebb.

A szórakoztatás mellett tehát a mozinak kiemelkedő szerepet szántak a tudomány, az oktatás és művészet terén is. Országos szinten konkrét lépések is történtek ilyen irányban, a Magyar Tanítók Otthona megalapította a Pedagógiai Filmgyárat, amely például az erdők növény- és állatvilágáról, az erdőhasznosításról tartott mozgóképes előadást.

A magyar oktatási rendszernek tehát kettős érdeke fűződött a mozi-törvény minél sürgősebb megalkotásához. Egyfelől azért, hogy mérséklődjenek a negatív hatások, másfelől viszont a mozi által az oktatás és nevelés egy hatékony segédeszközhöz juthatott.¹⁴

Székelyudvarhelyen a kiegyezés korában furcsa ellentmondások voltak a társadalom és a közoktatás viszonyában. Egyrészt léteztek azok a nagy múltú intézmények, melyek által Udvarhely kiemelkedett sok más, hasonló méretű és jogállású székely település közül és erdélyi viszonylatban is jelentős oktatási központtá vált, amely meghatározóan befolyásolta saját és vonzáskörzete lakosságának művelődési színvonalát. Ennek ellenére a székelyföldi mércével mérten magasabb iskolázottságú székelyudvarhelyi társadalom mégis fenntartásokkal fogadta az 1800-as évek utolsó harmadában megalakuló új iskolákat, nem ismerve fel azonnal ezek szellemi és gazdasági jelentőségét. A kiegyezés korának gazdasági átalakulásai, a céhek megszűnése, az erőtlen kisipar, amely reménytelennek tűnő helyzetben volt az egyre erősebb gyári konkurenciával vívott versenyben, olyan értékrendbeli változást eredményezett a helyi közösség mentalitásában, amely jelentékenyen csökkentette az iparos élet megbecsültségét, így az iparoktatását is. Mindezek ellenére a székelyudvarhelyi társadalom, a maga földrajzi elzártságában és kisvárosi korlátai között, igényelt egy bizonyos fokú közművelődési szintet, amelynek biztosításában kimagasló szerep jutott az új főreáliskola megszokottól eltérő szemléletmódot képviselő tanári karának, a kő- és agyagipari iskola tanárainak és diákjai tevékenységének jó-

¹⁴ Uo. 4–10. p.

tékony hatása pedig ma is szemmel látható Udvarhely belvárosában. A régi intézmények mellett tehát, ha lassan is, az új iskolák kezdtek polgárjogot nyerni, beépülni a város életébe, de a korszellem időnként olyan kihívások elé állította a helyi közösséget, mint például a főreáliskolában tanító Szabó Dezső pár éves ténykedése, amelyet a mértékkel korszerűsödő közvélemény nehezen tudott elfogadni.

Az iskolákban is jelen volt a kettősség, időnként választani kellett a hagyományos, vagy annak vélt értékek és a korszerűség között, például amikor a századfordulós reformpedagógiai hatások szembekerültek a lányok neveléséről vallott klasszikus felfogással, ami kiválóan tükrözi a korabeli székely-udvarhelyi iskolai nevelés helyzetét.

A fentiekből kiviláglik az iskola társadalomalakító szerepe is, amelyet a diákok nevelésén keresztül gyakorolt a közösségre, és az, hogy akkor is, melleleg napjainkban is, mennyire fontos lett volna, hogy nevelési kérdésekben a társadalom világos elvárásokat, célokat fogalmazzon meg, az iskola és a szülők pedig együttműködjenek ezek megvalósításában.